

PREDGOVOR

RAZMIŠLJATE LI IKAD o tome da će moderna civilizacija propasti i da će se naši gradovi pretvoriti u ruševine?

Ta pomisao zvuči poput kakve prožvakane teme iz znanstvene fantastike. Arheolozi budućnosti pažljivo će kopati po hrđavim kosturima nebodera, podzemnih željeznica i kanalizacijskih sustava u New Yorku, Londonu ili Tokiju, izvlačit će naše mrtve iz grobova, proučavat će ih onako kako mi danas proučavamo drevne egipatske mumije, pokušavat će dešifrirati naš jezik i pismo i shvatiti tko smo bili. Možda je teško zamisliti da se prema našim grobnicama, građevinama i pokojnicima netko odnosi onako kako se mi danas odnosimo prema drevnim arheološkim nalazima, ali gotovo je sigurno da to nije mogla zamisliti ni mumija koju smo upravo iskopali.

Naravno, na to pitanje nema pravog odgovora. Mnoga pitanja kojima ćemo se u ovoj knjizi pozabaviti također neće imati odgovora. Možda su baš zato toliko zanimljiva.

Ekstrapolacija dokaza iz prošlosti na događaje iz budućnosti lako prelazi u čisto nagađanje. Čim zamislimo da se prošli događaji mogu ponoviti u budućnosti, znači da se već bavimo znanstvenom fantastikom. Tanka je linija između činjenične povijesti i nedokazive, spekulativne fantastike. Trenutak u kojemu živimo točka je u kojoj se susreću te dvije stvari – čvrsta kronologija zabilježenih imena i datuma te nagađanja i alternativne stvarnosti mogućih budućnosti. Zamisljanje da svijet dvadeset i prvog stoljeća pogađa smrtonosna epidemija nalik na pandemije iz prošlosti pripada svijetu *fantazije*, a istodobno je takav događaj uistinu moguć i mnogo se puta dogodio. Što povezuje činjeničnu povijest i spekulativnu budućnost?

Rekli su mi da bi sve konvencionalne knjige trebale odgovarati na pitanja, ili barem izložiti argumente. Ako je tako, ovo neće biti konvencionalna knjiga. Prije je riječ o zbirci labavo povezanih vinjeta. Ništa ne pokušavam dokazati, što je u skladu s našim pristupom *podcastu*. Povijesti pristupam kao nestručnjak, što i jesam. Povjesničari, politolozi, geografi, fizičari, sociolozi, filozofi, spisatelji i svi ostali intelektualci stoljećima su razmatrali pitanja kojima se bavimo u ovoj knjizi, a svaki im je pristupio s pomoću vlastitih metoda promatrajući ih kroz prizmu vlastita doba, stručnosti i kulture.

Moderni će geograf možda navoditi globalne povijesne analogije kako bi dokazao da neka civilizacija “propada”, fizičar će izračunati vjerojatnost da će asteroid koji može vratiti civilizaciju u kameno doba

pogoditi Zemlju, no pripovjedač ili novinar obratit će pozornost na ljude.* Kad civilizacija propadne, što se događa s ljudima? Kad bombe razore neki grad ili kad pandemija počne uništavati veze koje drže društvo na okupu? Promatranje situacije kroz tu prizmu aktivira druge dijelove mozga, zajedno s emocijama, i često može imati veći utjecaj od svih grafova, podataka i studija. Zamislite to kao još jednu pločicu u golemom mozaiku disciplina koje pokušavaju obnoviti prizore iz prošlosti.

Stvaraju li teška vremena žilavije ljude? Kako odgoj djece utječe na cijelo društvo? Možemo li se nositi sa snagom našega oružja a da se pritom ne uništimo? Mogu li ljudske sposobnosti, znanje i tehnologija nazadovati? Takve ideje u sebi sadržavaju element *Zone sumraka*, sa suptilnim (ili ne baš tako suptilnim) prizvukom privlačnim ljudima našeg doba. To su ideje koje prelaze granice modernih akademskih disciplina i prelaze na teritorij koji inače zauzimaju drama, književnost i druge umjetnosti.

Unatoč tome što se možda nećemo složiti oko odgovora, takva su pitanja istodobno fascinantna i potencijalno vrijedna. Mnoga od njih pripadaju skupini “dubokih pitanja” kakva su se oduvijek nalazila u središtu filozofije. Isplati se katkad razmišljati o njima. Neka od tih pitanja za nas mogu imati i praktičnu

* Tim se poslom bave i povjesničari. Novinarstvo i povijest imaju ponešto isprepleten/simbiotski odnos jer novinari pišu o aktualnim događajima, a povjesničari se poslije služe njihovim radovima kao glavnim izvorima. Nakon toga će se novinari često okrenuti djelima povjesničara kako bi ispričali priče o prošlosti koju su povjesničari otkrili, što i mi ovdje činimo.

korist. Na primjer, sjetimo li se koliko se puta u prošlosti dogodilo nešto slično, lakše ćemo povjerovati u mnoge buduće moguće događaje koji nam se u ovome trenutku čine poput neuvjerljivih filmskih zapleta. Profesor povijesti kojega sam davno poznao objasnio mi je da postoje dva načina učenja: možemo staviti ruku na vruću ploču štednjaka ili od onih koji su to već učinili saznati kako su prošli.

Obožavatelji *podcasta* “Hardcore History” odavno me pitaju kad ću napisati knjigu. U arhivi sam imao toliko postojećeg materijala, istraživanja i ideja da mi se činilo prirodnim upotrijebiti ih kao okosnicu takve knjige. Za mene se sortiranje tih materijala pretvorilo u Rorschachov test. S obzirom na gomilu istraživanja i rada koji moram uložiti u svaku epizodu *podcasta*, najvažnije je da me tema kojoj se posvetim jako zanima.

Ako polica s knjigama u nečijem stanu najbolje pokazuje njegove interese, moja jasno pokazuje da me zanima apokalipsa. No ipak sam se iznenadio shvativši koliko su se često epizode *podcasta* bavile inačicama baš te ideje: kraj civilizacije u jednom ili drugom obliku. Nisam se bavio samo time kako bi ljudi, na temelju prošlih iskustava, mogli reagirati na to, nego i time kakvi bismo ljudi mogli postati zbog tih iskustava.

Možete li mi zamjeriti? Usponi i padovi carstava, ratovi, katastrofe, ključni trenuci – “velike priče” – po

Hoćemo li ikada više doživjeti pandemiju koja pobije golemo mnoštvo ljudi? Donedavno je to bio uobičajeni vid ljudskog postojanja, no danas nam se čini kao znanstvena fantastika.

Velike sile oduvijek su ulazile u velike ratove. Sljedeći će se takav rat voditi nuklearnim oružjem. Treći svjetski rat zvuči poput teme kakva lošeg filma, no je li on imalo nevjerojatniji od ideje vječnoga mira među velikim državama?

I napokon, kao što smo se već upitali, možete li grad u kojem živite zamisliti kao napuštenu ruševinu? Hoće li jednoga dana podijeliti sudbinu većine gradova koji su ikada postojali, ili neće? Oba su ishoda jednako fascinantna.

Većina materijala u ovoj knjizi prilično je mračna, no gledajući u prošlost imamo bolju perspektivu za sagledavanje naših trenutačnih okolnosti. Na primjer, saznamo li kako su se ljudi nosili s bombama koje su srušile njihove gradove sa zemljom, ili ako znamo kako su preživjeli čudovišne srednjovjekovne epidemije, naši bi nam se problemi mogli učiniti nevažnima. Ako ništa drugo, drevno zubarstvo dovoljno je da me uvjeri kako danas, bez obzira na sve, uistinu dobro živimo.

Ipak, unatoč svim razlikama između ljudi tijekom povijesti, neki se događaji i neka doba čine, kao što je napisala Barbara Tuchman, poput pogleda u udaljeno zrcalo. Ne možemo se ne upitati kako bismo se mi nosili s takvim okolnostima. Moj je djed volio frazu "Da nije milosti Božje, i mene bi to snašlo". Zahvaljujući

kozmičkoj sreći, rodili smo se u ovo doba i na ovome mjestu, a mogli smo se roditi u neko drugo doba i na drugome mjestu. Kad se toga sjetim, povijesna mi empatija mnogo bolje legne.

Ipak, unatoč prividnoj stabilnosti našega doba, ništa nam ne jamči da se naša situacija neće drastično promijeniti. U ovoj ćemo se knjizi baviti i takvim scenarijima. Iako riskiram da me smatrate kakvim jeftinim Nostradamusom s natpisom “Kraj je blizu” oko vrata, i nama bi se mogla dogoditi moderna verzija kolapsa brončanog doba. Ili bi se neočekivano mogla urušiti kakva globalna supersila, kao što se dogodilo s drevnom Asirijom, i iznjedriti nepregledan geopolitički vakuum. Naša verzija Rima mogla bi se raspasti poput Rimskoga Carstva. Lako bi se mogla pojaviti neka pandemija, a kad bi bila dovoljno loša, mogla bi nas podsjetiti kako su stvari stajale prije moderne medicine. Moglo bi doći do nuklearnog rata, a nipošto nije isključena ni ekološka katastrofa. Mogli bismo se tako naći u stvarnosti o kakvoj buduće generacije čitaju u knjigama koje opisuju ekstremna ljudska iskustva ili upozoravaju na ono što ne bismo trebali činiti.

Uostalom, oholost je klasična ljudska karakteristika. A otac mi je često znao reći: “Ne pravi se važan.”

Prvo poglavlje

RAĐAJU LI TEŠKA VREMENA ŽILAVIJE LJUDE?

OTKAD IMA LJUDI koji pišu povijest, ima i povjesničara uvjerenih da teška vremena na neki način stvaraju bolje, žilavije ljude, da svladavanje prepreka – bilo da je riječ o ratu, oskudici ili kakvoj drugoj nevolji – stvara snažnije, otpornije, a možda i časnije ljude.

Voltaire je navodno rekao: “Povijest odzvanja zvukovima spuštanja svilenih papučica niza stube i penjanja drvenih klompi uza njih.” Ta se primjedba odnosi na tvrdnju da napredak nacija, civilizacija ili društava ovisi o karakteru ljudi koji u njima žive, a na taj karakter snažno utječu materijalni i moralni uvjeti društva. Ta je ideja sastavni dio povijesnih djela još od antičke Grčke, sve dok joj sredinom dvadesetoga stoljeća popularnost nije počela padati.*

Moderni povjesničari ne obraćaju pozornost na koncept svilenih papučica/drvenih klompi, a za to

* U proteklim razdobljima pisanja o povijesti, cilj povjesničara ili spisatelja ponajprije je bio prenijeti ili poučiti neku moralnu lekciju, najčešće rabeći povijesni primjer.

postoji niz razloga koji započinju nedostatkom podataka. Teško je dokazati ili kvantificirati amorfnu ljudsku osobinu kakva je otpornost ili žilavost,* a zatim opravdati njezino uključivanje u znanstvenu povijesnu knjigu utemeljenu na činjenicama i podložnu ocjeni drugih znanstvenika. No to ne znači da taj koncept više nema nikakva utjecaja.

Predlažem da pokušamo s mentalnom vježbom: zamislite dva boksača koji ulaze u ring. Boksači su jednake težine, visine i vještine, jednako su trenirali i imali su čak i istoga trenera. Eliminirali smo sve moguće varijable. Što će onda biti odlučujući čimbenik u pobjedi jednoga ili drugoga boksača? Je li riječ o tome konceptu “žilavosti” koji je tako teško kvantificirati? Teško je reći da je jedan boksač pobijedio zato što je bio “žilaviji” ili “čvršći.” Za početak, zašto uopće pretpostavljamo da je ono što je žilavije istodobno i bolje? Žilavost je neodređen koncept u koji vjerujemo, riječ “žilav” upotrebljavamo i kao pridjev, no pojam je zapravo relativan. Zamisao jedne kulture o tome što je čvrsto, otporno i žilavo možda će biti drukčija od zamisli druge kulture.†

Zamislimo sada umjesto boksača mnogo veće natečanje u kojem se sukobljavaju cijela društva. Primjerice, kako bi bilo da Sjedinjene Američke Države

* Pogotovo u situaciji kad fokus ne ostaje na pojedincu nego se širi na cijela društva.

† Mnogo je izraza koji se rabe umjesto riječi “žilav” i koji u nekom kontekstu mogu značiti isto. Čest je primjer riječ “ratoboran”. No ta riječ definira žilavost samo u odnosu na vojsku i nasilje. Postoje drugi potencijalni vidovi te ideje, primjerice emotivna izdržljivost i sposobnost podnošenja oskudice, koji u nekoj kombinaciji mogu stvarati “žilavost”.

danas zarate s nekom jednako moćnom državom – jednake veličine, jednake populacije, jednakoga gospodarstva, jednake vojske, jednakih oružja, opreme i tehnologije. Rat bi bio okrutan, trajao bi sve do bezuvjetne predaje, a gradovi na obje strane završili bi u ruševinama. Jedina je razlika između te dvije države u tome što su ljudi protiv kojih se borimo u toj mitskoj zrcalnoj državi naši djedovi i bake.

Većine onih rođenih između 1900. i 1930. više nema, no činili su dobnu skupinu koja se često nazivala “najboljom generacijom”^{*}, iako je u povijesti bilo toliko teških vremena i generacija da se čini šašavim pokušati izdvojiti “najbolju”. Ipak, prema našim standardima članovi “najbolje generacije” čine se uistinu snažnima i žilavima. Za to postoji i razlog. Ti su muškarci i žene proživjeli desetljeće ekstremnih gospodarskih neprilika – najgorih u modernoj povijesti – prije nego što su se bili prisiljeni boriti u Drugome svjetskom ratu.

Andrew Mellon, ministar financija u vrijeme predsjednikovanja Herberta Hoovera i pada burze 1929., kojim je započelo desetljeće gospodarskog kolapsa, smatrao je nadolazeće nevolje dobrima. “Očistit će trulež iz sustava”, zapisao je Hoover Mellonove riječi u svojim memoarima. “Visoki životni troškovi će pasti. Ljudi će raditi marljivije i živjet će moralnije. Vrijednosti će se prilagoditi, a poduzetni će preuzeti poslove onih manje kompetentnih.”

^{*} Naziv je izmislio novinar Tom Brokaw u svojoj knjizi iz 1998. pod istim naslovom.

Mellonova se želja možda i ostvarila. Depresija je privela kraju lude dvadesete, doba zapamćeno po razuzdanosti, ilegalnim točionicama alkohola, *jazzu*, flapericama, *charlestonu* i pojavi filmova. Ono što je Mellon vjerojatno smatrao rastrošnom ispraznošću drugima je jednostavno bila zabava. No zajedno s novcem nestalo je i zabave.

Kolaps nije uništio baš sve, no polovica se populacije odjednom našla ispod granice siromaštva. Bilo je to vrlo teško desetljeće. Priče iz tog razdoblja toliko su bolne da je teško zamisliti da je iz njih moglo izići išta dobrog. Danas nema mnogo onih koji bi svjesno odabrali proživjeti gospodarsku katastrofu poput Velike depresije kako bi iskusili njezine moguće pozitivne nuspojave.

Do početka Drugoga svjetskog rata cijela je generacija preživjela oskudicu, a onda je za nagradu dobila najgori rat u ljudskoj povijesti. Sâm je rat bio užasan, posve drukčiji od sukoba u dvadeset i prvome stoljeću. Danas bi prvorazredna vojna sila u jednom incidentu mogla imati nekoliko desetaka žrtava – primjerice ako se zbog kvara srušio helikopter ili je eksplodirala improvizirana eksplozivna naprava. Usporedite to sa stotinama tisuća ubijenih i ranjenih Amerikanaca tijekom Drugoga svjetskog rata – na primjer, na Iwo Jimi, u sukobu koji je trajao trideset i šest dana, poginulo je gotovo sedam tisuća Amerikanaca, a ukupno je nastradalo dvadeset i šest tisuća ljudi. To su brojevi koji se odnose samo na SAD, a zamislite sada milijune nastradalih Nijemaca i desetine milijuna koji

su stradali u Kini i SSSR-u. Zanimljivo je razmisliti o tome kako bismo danas reagirali na tolike žrtve.

I nije riječ samo o tome kako bismo podnijeli štetu, nego i o tome kako bismo je nanosili drugima. Možda bismo je i mogli podnijeti, no kako je istaknuo američki general George Patton, tako se ne pobjeđuje u ratu.* Razmislite o bombardiranju što ga je provodila američka vojska – tisuće aviona natovareno tonama bombi polijetali su prema gradovima u kojima bi u jednoj noći moglo poginuti deset ili petnaest tisuća ljudi. Ili zamislite da živite u vrijeme zračnih napada na London (takozvanog *Blitza*) kada su njemački bombarderi svoj smrtonosni tovar ispuštali gotovo svake noći tijekom osam mjeseci. Najbolja je generacija znala da iznad njih lete nebrojeni avioni čije će bombe svakoga trenutka pasti.

Naposljetku, tu je i konačno oružje, nuklearna bomba. Povijest nam govori da su je naši preci svakako mogli upotrijebiti, a to su i učinili.† Postoji li trenutno neki scenarij u kojemu bi građani naših društava (za razliku od njihovih vlada) mogli takav čin smatrati prihvatljivim?

Danas se činimo gotovo previše civiliziranima da bismo počinili tako barbarsko djelo. No mi nismo proživjeli ono što je proživjela generacija Drugoga

* “Nijedna budala nikada nije pobijedila u ratu tako što je otišla i poginula za svoju zemlju. Pobjeđuje se tako što se natjera drugu budalu da pogine za svoju.” Prema general-pukovniku Jamesu M. Gavinu, Patton je to svojim časnicima rekao u govoru tijekom rata.

† Više informacija o tome što je potrebno kako biste bacili bombu, ili kako bi je drugi bacili na vas naći ćete u sedmom i osmom poglavlju.